УДК 341.213.2

Задорожній О. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЕТЬМАНЩИНИ ПІСЛЯ СМЕРТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ВІД ПОЛІВАСАЛІТЕТНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДО ВТРАТИ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО УТВОРЕННЯ

Анотація. Для міжнародно-правової діяльності Гетьманщини протягом 60-х рр. XVII–початку XVIII ст. характерні часті зміни протекторів. В останній чверті XVII ст. внаслідок внутрішніх міжусобиць та посилення сусідніх держав землі Гетьманщини були остаточно поділені між Росією та Річчю Посполитою, що призвело до втрати Гетьманщиною міжнародно-правового статусу державного утворення.

Ключові слова: полівасалітет, Гетьманщина, міжнародно-правовий статус, протектор.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції аналізу ролі України на світовій арені свідчать про спроби применшити роль нашої держави в розбудові сучасного світопорядку. Це обґрунтовується переважно тим, що державність України перебуває на стадії становлення, а тому потрібен час для повноцінного входження у впливові міжнародні структури. Таким чином, ігнорується глибока історія міжнародно-правової діяльності українського народу від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, української козацької держави [1, с. 5].

При цьому ігнорується й особливе значення міжнародно-правової діяльності української козацької держави, і, передусім, Війська Запорозького (Гетьманщини) під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.) – утворення, якому були притаманні основні ознаки держави. Міжнародно-правова діяльність Гетьманату визначалась «полівасалітетним» міжнародно-правовим статусом, що передбачав одночасну підлеглість кількох сусіднім монархічним володарям; при цьому Військо Запорозьке було незалежним якщо не de jure, то de facto. М. Грушевський, як відомо, вважав Гетьманщину, започатковану саме у цей час, третім після антів та Русі історичним етапом української державності [2, с. 45].

Однак, з точки зору науки міжнародного права, високою актуальністю характеризуються й дослідження міжнародно-правового статусу Гетьманщини доби після смерті Б. Хмельницького, доби, періодам якої притаманна низка важливих тенденцій у сенсі трансформації міжнародно-правового статусу козацького державного утворення. Так, гетьманство наступника Хмельницького, І. Виговського, відповідно до даних проведених вітчизняними та іноземними науковцями досліджень, визначається продовженням Гетьманщиною міжнародно-правової діяльності, характерної для часів Б. Хмельницького і спрямованої на утвердження полівасалітетного міжнародно-правового статусу козацької держави. Водночас, внутрішні міжусобиці зумовили послаблення Гетьманщини та зростання її залежності від сусідніх держав. Наступні періоди позначені посиленням вказаних тенденцій: міжнародно-правовий статус Гетьманщини послаблюється, її землі входять до складу Російської імперії та Речі Посполитої і вона, врешті-решт, ліквідується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, наукові дослідження яких присвячені різним аспектам державності Війська Запорозького, – Д. Бантиш-Каменський [3], М. Грушевський [2], В. Липинський [4], Д. Дорошенко [5], І. Крип'якевич [6], В. Смолій, А. Степанков [7], Н. Яковенко [8], Т. Чухліб [9], П. Поточний [10], В. Горобець [11], С. Брехуненко [12], С. Плохій [13], П. Сас [14], Н. Полонська-Василенко [15], А. Козаченко [16], І. Грозовський [17], Р. Лащенко [18], О. Буткевич [1] тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Разом з тим зазначимо, що вказана тема залишається вкрай політизованою і не досить розробленою з точки зору міжнародного права. Тому наразі актуальним завданням досліджень української науки міжнародного права є комплексний аналіз процесів трансформації міжнародно-правового статусу Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького, як з огляду на об'єктивні потреби (як у зверненні до «історичних коренів» міжнародно-правової діяльності українського народу), так і у використанні (з достатньо зрозумілими об'єктивними застереженнями) цього досвіду у контексті розвитку зовнішньої політики та міжнародно-правової діяльності сучасної незалежної України.

Міжнародно-правовий статус Гетьманщини періоду гетьманства І. Виговського. Належний науковий аналіз трансформації міжнародно-правового статусу Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького неможливий без розуміння тенденцій розвитку тогочасного міжнародного права у Європі. Вже на середину XVII ст., незважаючи на певну регіональну специфіку, європейські держави були настільки тісно пов'язані між собою політичними, економічними та соціальними зв'язками, що більшість фундаментальних процесів (за усієї специфічності їх проявів у межах окремих регіонів, держав і суспільств), у тому числі процесів розвитку міжнародного права, мали загальноєвропейський характер.

Тенденції розвитку правовідносин у сфері міжна-

родного права свідчать про перетворення старих «приватних» сюзеренно-васальних відносин на міжнародно-правові – відносини між державними утвореннями [19]. Вестфальський мирний договір 1648 р. створив систему міжнародно-правових відносин, засновану на визнанні суверенітету і рівноправності держав [20, с. 21-22]. Відповідно до цих загальноєвропейських тенденцій формувалися й міжнародно-правові сукупності: від субрегіонів до міжсубрегіонального міжнародного права, від міжсубрегіонального до регіонального, від регіонального до становлення міжрегіональних міжнародно-правових відносин і зміцнення останніх як перших витоків універсального міжнародного права [1, с. 14].

Саме у контексті цих тенденцій слід сприймати розвиток міжнародного права у регіоні Центрально-Східної Європи, і, в тому числі, у контексті трансформації міжнародно-правового статусу та міжнародно-правової діяльності державних утворень регіону, зокрема, такого специфічного як Гетьманщина, що виникла у результаті революційних подій 1648–1657 рр. на теренах «руських» воєводств Речі Посполитої.

Однак смерть Б. Хмельницького влітку 1657 р. послабила Військо Запорозьке як державне утворення та, відповідно, негативно позначилась на його міжнародно-правовому статусі. Хоча обраний через чотири тижні після смерті Б. Хмельницького на Козацькій раді «тимчасовим» («доки возмужає Богданів син Юрій Хмельницький») гетьманом Іван Виговський [21, с. 32-35] продовжив діяльність попередника (передусім у сенсі підтримання статусу Війська Запорозького як полівасалітетного державного утворення, що може самостійно вступати у відносини із сусідніми державами й укладати договори), положення Гетьманщини на міжнародній арені поступово послаблювалось через внутрішні конфлікти – гетьмана із Запорозькою Січчю та Полтавським полком, повстання під проводом М. Пушкаря і Я. Барабаша тощо. Внутрішні міжусобиці використовувались сусідніми державними утвореннями і поклали початок добі так званої «Руїни».

В цих умовах І. Виговський здійснює кроки щодо врегулювання відносин з Московщиною, щодо питань протекторату – з Трансільванією, Швецьким королівством, Османською імперією. Так, у 1657 р. гетьман надіслав низку листів урядовцям Московської держави. Зокрема, у зверненні до путивльського воєводи М. Зюзіна він наголосив на тому, що буде «вірно служити» російському цареві». Водночас вже 31 серпня того ж року у розмові з царським послом В. Кікіним Виговський окреслив зовнішньополітичні плани свого уряду: досягнення союзу Москви й Чигирина зі Шведським королівством проти Речі Посполитої [22, с. 236].

Крім того, гетьман підтвердив існування українсько-трансільванського союзу, намагався поновити відносини з Кримським ханатом, що випливає з його листів до татарського хана [21, с. 65]. При цьому гетьманський уряд поступово відходить від орієнтації на московську протекцію: по-перше, згідно із дослідженнями М. Грушевського, українці побоювалися того, що цар скасує гетьманське правління, започаткує воєводську управу, зменшить кількісний склад козацького реєстру, «привілеї» для старшини, заборонить автономію церкви в Україні тощо [23, с. 40-50]; по-друге, Московія підтримувала антигетьманські сили в середовищі козацтва.

Вказані обставини, що зумовили загрозу війни з Московією, сприяли укладенню Гетьманщиною у 1658 р. Гадяцького договору із Річчю Посполитою [24, с. 47], відповідно до положень якого козацька Україна перетворювалася на Велике князівство Руське – третю складову Речі Посполитої, автономне державне утворення під сюзеренітетом останньої [25, с. 185]. Таким чином, продовжуючи реалізацію концепції функціонування Гетьманщини як полівасалітетного державного утворення, Чигирин прагнув одержати підтримку Польської корони [25, с. 185], що дало б і можливість поновити союз з Кримським ханатом, який був у дружніх стосунках з Яном II Казимиром.

При цьому важливо, що у проекті угоди українською стороною закладалося положення щодо неучасті козацьких військ у польсько-російській війні. Ще до Гадяцької угоди, запевняючи російського царя Олексія Михайловича у «вірному підданстві» йому «гетьмана та всього Війська Запорозького», посли Гетьманату у Москві попереджували про можливий перехід під протекцію султана та переговори з поляками (це мало змусити царя прийняти вимоги Гетьманщини щодо дотримання ним своїх попередніх зобов'язань).

Справді, гетьман не прагнув до повного розриву, а тим більше до початку війни з Московською державою [26, с. 31], і 18 жовтня 1658 р. повідомляв царя, що воює не проти російських військ, а проти «свавільників» [22, с. 277]. Однак Москва проігнорувала позицію Гетьманщини й оголосила про «зраду» І. Виговського [27, с. 192]: війська Г. Ромодановського на початку листопада 1658 р. окуповують полкові міста Полтавщини – Миргород і Лубни.

У січні 1659 р. І. Виговський, одержавши військову допомогу від поляків, вже не пристає на нові російські пропозиції, і у листі до Олексія Михайловича пояснює мотиви переходу Гетьманщини у підданство до короля Речі Посполитої [27, с. 279]. Серед них, передусім, – недотримання російським монархом взятих на себе сюзеренних зобов'язань та загроза окупації московськими військами північно-східних земель Гетьманщини.

У цьому контексті видається цілком логічним, що під час війни з Росією український уряд продовжував полівасалітетну міжнародно-правову діяльність щодо інших держав Північної, Центрально- та Південно-Східної Європи: представники Гетьманату проводили переговори із Швецією, Угорщиною, Волощиною (щодо протекторату та надання допомоги у війні з Росією), щодо прийняття протекції цісаря Австрійської імперії, перемовини з Османською імперією (встановлення відносин Гетьманщини із Туреччиною на умовах васальної залежності і надання Мегмедом IV дозволу Кримському ханові надавати козакам військову підтримку) [28, с. 206-215]. Найбільш вдалими виявились саме відносини з останнім: хан без вагань надавав значні військові підрозділи для придушення антигетьманської опозиції; і саме сорокатисячне кримське військо допомогло І. Виговському розгромити російську армію під Конотопом у червні 1659 р.

Що стосується відносин з Польщею, то, не зважаючи на підписання Гадяцького договору, проблеми

двосторонніх стосунків так і не були вирішені відповідними міжнародно-правовими засобами [29, с. 103]: ратифікаційний процес Гадяцьких статей відбувався складно. В підсумку 12 червня 1659 р. виправлений текст угоди було ратифіковано Варшавським сеймом у найневигіднішому для Гетьманщини варіанті: його положення поступалися домовленостям з Москвою 1654 р. Так, якщо українсько-російський договір передбачав лише номінальну васальну залежність гетьманату від московського царя, то угода 1658 р. юридично закріплювала входження Козацької держави як складової частини до Речі Посполитої, хоча й на федеративних правах.

Втрата міжнародно-правового статусу Гетьманщини як полівасалітетного державного утворення. 1659 р. позначений поступовою втратою І. Виговським внутрішньої підтримки через невдоволення козаків Гадяцьким договором, що, врешті-решт, змусило гетьмана у вересні того ж року передати булаву Юрію Хмельницькому. Міжнародно-правовий статус Гетьманщини та правовий статус самого Ю. Хмельницького згідно із положеннями укладеного із Річчю Посполитою Чуднівського трактату 1660 р. значно погіршився: з васального володаря України гетьман перетворитися на регіментаря-управителя з обмеженими адміністративними правами (однак цей статус все одно був вище за той, який планувалося впровадити в Україні відповідно до укладеної у 1659 р. з Московською державою Переяславської угоди). Однак, незважаючи на принесену присягу «дідичному пану», Ю. Хмельницький й надалі вважав себе фактичним володарем Гетьманщини, що була наділена полівасалітетним міжнародно-правовим статусом: було підписано мирні договори з Кримським ханатом, проведено переговори щодо протекторату із Османською імперією.

Водночас Ю. Хмельницький здійснив кроки щодо усунення з української території польських урядовців – старост і підстарост, а також державців королівських маєтностей (ці дії суперечили постанові Вального Сейму Речі Посполитої про повернення шляхти в Україну та змісту Чуднівської угоди). Лише за допомогою військового походу польському монархові вдалося змінити ситуацію у «свавільному» краї. Проте, це вже відбувалося за гетьманування П. Тетері, який від початку 1663 р. офіційно визнав повну зверхність над собою «королівської милості» і пропонував королю запровадити періодичність виборів гетьмана (від сейму до сейму), результат яких мав затверджуватися польським монархом. Колабораціоністську діяльність П. Тетері наприкінці 1660-х – першій половині 1670-х рр. продовжували наступні гетьмани – М. Ханенко і Є. Гоголь.

У 1667 р. політику полівасалітетної підлеглості Гетьманщини відновлює один із найвидатніших представників тогочасної козацької еліти гетьман П. Дорошенко. Визнання ним одночасної польської і турецької протекцій мало на меті руйнування планів коронних військ щодо вторгнення в Україну та розірвання Андрусівського перемир'я між Польщею та Росією (що закріпило владу цих держав над відповідно Правобережною та Лівобережною Україною) задля об'єднання Право- і Лівобережної частин Гетьманщини, і, нарешті, її трансформацію в Українське князівство.

Водночас, Дорошенко налагоджує стосунки з Москвою. Військові дії проти російських підрозділів на Лівобережжі не завадили йому розпочати ведення традиційної козацької дипломатії з московським царем, а саме – обнадіювання царя щодо можливого переходу під його «високу руку». Тим самим передбачалося послабити військовий тиск з боку Московської держави, частково нейтралізувати Андрусівське перемир'я та певною мірою забезпечити Дорошенку можливість стати повноправним гетьманом «обох сторін Дніпра».

У зв'язку з різними причинами проект трансформації Гетьманщини в Українське князівство Дорошенкові втілити в життя не вдалося, а тому він знову повертається до традиційних, хоча, як засвідчувала багаторічна практика, безперспективних договірних відносин із Польською короною. У лютому 1675 р. він висилає до Варшави так звані «Чигиринські пункти», які в основному ґрунтувалися на гадяцьких положеннях. Згідно з ними український гетьман повинен був мати такі ж права, що і Великий литовський князь у межах Польсько-литовсько-української федерації. Однак вже вкотре ці домагання були відхилені королівським урядом.

Протягом 1675-1676 рр. відбувся остаточний крах полівасалітетної міжнародно-правової діяльності уряду П. Дорошенка. З одного боку, польський король та турецький султан прагнули інкорпорувати Козацьку державу на Правобережжі, з іншого – сам гетьман не зміг консолідувати козацьку старшину, «чернь» та «поспільство» навколо ідеї непідлеглості України. Врешті-решт, Дорошенко добровільно перейшов на бік російського монарха і здав булаву на користь І. Самойловича.

Міжнародно-правовий статус українських земель продовжував залишатись невизначеним. Ні Андрусівське перемир'я 1667 р. між Москвою та Варшавою, ні Бучацький мир 1672 р. між Варшавою й Стамбулом, ні Бахчисарайський мир 1681 р. між Стамбулом і Москвою, ні «Вічний мир» 1686 р. між Варшавою і Москвою не встановили остаточної влади якоїсь із династичних родин над усією українською територією. Водночас, слід зазначити, що вже з середини 70-х рр. поступово починають окреслюватися межі modus vivendi між Польщею, Туреччиною і Росією. Перші дві обмежили свої територіальні претензії Правобережною Україною, остання – Лівобережжям.

Лише протягом короткого періоду часу, від початку 1676 р. й до середини 1681 р. на невеликій частині території Гетьманщини Ю. Хмельницький зміг встановити князівську форму правління козацьким державним утворенням зі столицею у Немирові, яке, однак, перебувало у повній васальній залежності від Османської імперії.

Крім того, в останній чверті XVII ст. на території Правобережжя існував правовий інститут наказного гетьманства «від імені Його Королівської Милості». Здійснюючи захист від турецько-татарської агресії та витіснення османських сил з території України й Молдавії, наказні гетьмани С. Куницький, А. Могила, Г. Гришко, С. Самусь не давали змоги утвердитися їм на землях Київщини та Східного Поділля. Отримавши в середині 1680-х рр. королівський дозвіл на освоєння спустошених внаслідок довголітніх війн земель Право-

бережної України, козацька старшина здійснювала діяльність, спрямовану на відродження на цих територіях державних органів Гетьманщини. Козацький устрій на Правобережжі було остаточно скасовано Річчю Посполитою у 1699 р.

Що стосується юридичного статусу Гетьманщини Лівобережної України, то важливе значення мав укладений у 1669 р. гетьманом Дем'яном Многогрішним і московським урядом договір – «Глухівські статті» [30, с. 161]. Глухівський договір 1669 р. став правовою основою двосторонніх відносин впродовж багатьох років (підтверджувався у 1672, 1674 і 1687 рр.). «Глухівські статті» повторювали основні положення «Переяславських статей» 1659 р. – про вільний вибір гетьмана (без царського указу), про перебування царських воєвод в Україні, функції яких знову охоплювали лише поняття захисту від «неприятельських приходів», про збір доходів через місцевих урядників, про заборону будь-яких зовнішніх зносин Війська Запорізького, проте з правом присутності українських представників під час переговорів Росії з сусідніми державами (п. 4 «додаткових» статей грудня 1659 р.).

Умови іншого правового акту – «Конотопських статей» (1672 р.) гетьмана І. Самойловича стали лише певним доповненням до норм Глухівського договору 1669 р. Проте, в акті 1672 р. чітко виявилася тенденція щодо обмеження гетьманської влади, при чому не російським керівництвом, а з боку саме української старшини: наслідком «Конотопських статей» 1672 р. стало обмеження гетьманської влади на користь старшини, закріплення її претензій на посилення власних повноважень.

Розуміючи, що Лівобережна Україна далі вже не може перебувати у стані міжнародно-правової та політичної невизначеності (це призводило до її внутрішньополітичного, економічного та соціального виснаження) та з огляду на військово-політичну потугу Москви, гетьман І. Самойлович визнає зверхність російського монарха і робить все можливе для того, щоб змусити козацьку еліту орієнтуватися лише на одного протектора. Водночас в останні роки свого правління він, як і попередники, намагається започаткувати власну династію, відновити непідлеглість Козацької держави та утворити «удільне князівство».

З набуттям у 1674 р. російського підданства Військом Запорозьким та «всякого чину» людьми Задніпров'я було підписано новий Переяславський договір, умови якого відповідали «Глухівським статтям» (1669 р.) та «Конотопським статтям» (1672 р.). Принципово новою була ст. 2 Договору 1674 р., яка відобразила специфіку міжнародних відносин того часу: Росія зобов'язувалася захищати Україну у разі нападу турок, татар та інших ворогів. Офіційно на цій території не поширювалась дія тих норм Глухівського договору 1669 р., що стосувалися нагород козаків і старшин «дворянською честю» та наявності царських воєвод і гарнізонів у містах Малоросії, хоча вони вже були туди направлені.

В основу «Коломацьких статей» (1687 р.) гетьмана І. Мазепи також були покладені умови Глухівського договору 1669 р., але водночас акт 1687 р. юридично закріпив деякі важливі аспекти українсько-російських відносин. Так, встановлювався пріоритет влади царя над гетьманською владою у сфері статусу земельних наділів у Малоросії (у договорі 1654 р. ця норма була прописана нечітко); поновлювалося положення Московського договору 1665 р. про вибір гетьмана лише за вказівкою царя; регулювалися деякі питання внутрішньої та зовнішньої торгівлі України. «Коломацькі статті» вперше заборонили державний характер гетьманської влади, а разом із тим – обмежили державність України [31, с. 55].

Загалом, аналіз договорів Війська Запорізького з Москвою, підписаних у другій половині XVII ст., засвідчує, що залежно від зовнішньої та внутрішньої ситуації відбувалось скорочення чи збільшення ступеня автономності України-Малоросії у складі Російської держави.

Важливою подією, що вплинула на міжнародно-правовий статус Гетьманщини Лівобережжя, стала Північна війна між Швецією та Росією 1700–1721 рр. Тогочасний гетьман Лівобережжя І. Мазепа під патронатом московського царя Петра І проводив курс на відновлення козацької держави Війська Запорозького в кордонах часів Хмельниччини. Свавілля російських військ на території України під час війни та загроза особистій владі Мазепи з боку Петра І, змусили його перейти на бік шведів, що, однак, призвело до поразки під Полтавою 1709 р., втечі Мазепи й відповідно значного погіршення міжнародно-правового становища Гетьманщини.

Наступні нормативно-правові акти, якими було врегульовано відносини Росії та Гетьманщини лише умовно можна віднести до договірних: практика підписання угод поступилася однобічному волевиявленню російської влади, при цьому будь-які елементи міжнародно-правового статусу Гетьманщини було скасовано. Так, Договір гетьмана І. Скоропадського 1709 р. («Рішучий указ») став першим українсько-російським договором XVIII ст. та першим, в якому очевидно порушено принцип рівноправності суб'єктів договору. «Рішучий указ» – це односторонній акт, фактично резолюція на прохання [31, с. 78].

Вибори 1727 р. гетьмана Д. Апостола (за дозволом царського керівництва), а також нова українська «конституція» – «Рішучі пункти», здавалося б, могли стати свідоцтвом визнання автономного статусу Малоросії з боку Російської держави. Проте «Рішучі пункти» дали Росії можливість більш глибокого втручання у внутрішнє життя України. І гетьман, і старі автономні органи керівництва Малоросії втратили навіть ту самостійність, яка зберігалася за ними з часів початку XVII століття. Росія ж, у свою чергу, забезпечила собі право в довільній формі дозволяти вибори або відставку гетьмана; затверджувати призначення ним генеральної або полкової старшини; право безпосередньо, без впливу гетьманських універсалів, розпоряджатися землею Малоросії за службу тощо.

У період 1734-1764 р. правове становище України змінювалося декілька разів. Незважаючи на формальне збереження попередніх автономних інститутів та органів управління Малоросії, протягом 16 років не функціонував інститут гетьманства, Малоросія була поставлена під контроль Сенату і безпосередньо підпорядковувалась Міністерській Канцелярії, наблизившись за статусом до Слобідської України.

Поновлення гетьманства у 1750 р. та визначення автономії Малоросії відповідно до умов договору І. Скоропадського 1709 р. знову змінило її правовий статус. Однак жодних нових договорів, які б регламентували права та обов'язки сторін з гетьманом К. Разумовським укладено не було. Та й цей період «відносної незалежності» тривав недовго. Катерина ІІ особистим указом від 10 листопада 1764 р. ліквідувала інститут гетьманства, який уособлював у собі автономний устрій Малоросії.

Переважна більшість науковців пов'язує поступове зникнення української автономії з розвитком абсолютизму в Росії. Однак окремі дослідники, наприклад Г.А. Санін, відзначали деяку однобічність такого погляду, вважаючи, що головну роль у процесі поступової ліквідації особливого статусу Малоросії відіграли зовнішньополітичні фактори. Вчений вказував на те, що «рух Російської імперії до чорноморського узбережжя та ліквідація загрози від Османської імперії робили непотрібними «український політичний буфер», який закривав південні кордони країни» [32, с. 41].

Висновки. Міжнародно-правовий статус Війська Запорозького як полівасалітетного державного утворення, утверджений у період гетьманства Б. Хмельницького, надалі зазнав серйозної трансформації. Наступні події (починаючи від доби «Руїни») призвели до втрати основних здобутків періоду 1648-1657 рр. у вказаних аспектах, і, врешті-решт, у середині XVIII ст. – до втрати будь-яких ознак автономії, скасування інституту гетьманства та руйнування Запорозької Січі.

Важливою тенденцією, характерною для міжнародно-правової діяльності Гетьманщини протягом 60-х рр. XVII–початку XVIII ст. (гетьманство І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи, П. Орлика), є достатньо часті зміни протекторів Гетьманщини. Основними причинами цієї тенденції були, на наш погляд, по-перше, нездатність об'єднання гетьманами тогочасних українських земель під зверхністю того чи іншого монарха і, по-друге, можливості забезпечення основними потенційними сюзеренами – королем Речі Посполитої, царем Московської держави або султаном Османської імперії кращих вольностей для Війська Запорозького як корпоративної станової організації, а також «прав та привілеїв» всіх вищих і середніх станів тогочасного українського суспільства – тих складових, що утворювали ранньомодерну Українську державу.

В останній чверті XVII ст. внаслідок внутрішніх міжусобиць та посилення сусідніх держав землі Гетьманщини були остаточно поділені між Росією та Річчю Посполитою; саме з цього часу можна говорити про тенденції втрати Гетьманщиною міжнародно-правового статусу державного утворення, хоча інститут гетьманства продовжував існувати на Лівобережній Україні понад півстоліття (на Правобережній Україні – скасований у 1699 р.)

У XVIII ст. Гетьманат Лівобережної України здійснив невдалу спробу змінити довголітнього протектора та сюзерена (російського царя Петра І). Низка наступних трагічних для української історії подій врешті-решт призвела до скасування інституту гетьманства, руйнування Запорозької Січі, скасування автономії Лівобережної України у складі Російської імперії.

Література:

1. Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2009.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1991.
3. Бантиш-Каменський Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче». Ч. I – IV. – М., 1822.
4. Липинський В. Україна на переломі. Замітки з історії українського державного будівництва. – Відень, 1920.
5. Дорошенко Д. Історія України. 2 т. – Варшава, 1930–1932.
6. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., виправ. і доп. – Львів : Світ, 1990. – 408 с. – (Пам'ятки історичної думки України); Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Київ, 1954. – 536 с.
7. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
8. Яковенко Н. Середньовічна та ранньомодерна історія України. – К., 1998.
9. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – К., 2003 ; Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький – Дорошенко – Мазепа». – К., 2011.
10. Potychny P.J. (ed.) Poland and Ukraine: Past and Present. Edmonton, 1980; Plokhy S. Tsars and Cossaks. A Study of Iconography. Cambridge, 2002.
11. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1655. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001 ; Горобець В. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К. : Критика, 2007.
12. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького. – К., 2009.
13. Plokhy, Serhii and Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. – Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003.
14. Сас П. Політична культура українського суспільства (XVI–XVII ст.). – К., 1998.
15. Полонська–Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 1 : До середини XVII ст. – 640 с.
16. Козаченко А. Про державну владу Богдана Хмельницького: окремі питання // Право України. – № 2. – 1998.
17. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734-1775 р.) // Харків, 2000. – 108 с.
18. Лекції по історії українського права / Р. Лащенко. – К. : Україна, 1998. – 254 с.
19. Legal Positivism / Ed. by Tom D. Campbell. – Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Dartmouth Publishing Company limited; Ashgate Publishing limited, 1999. – Second Series: The International library of essays in law and legal theory. – 543 p.
20. Международное право / Отв. ред. Е. Т. Усенко, Г. Г.Шинкарецкая. – М. : Юрист, 2003. – 495 с.
21. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т. X. – Ч. 1. – К., 1998.
22. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. – К. : Основи, 1998.
23. Діптан І. І. Михайло Грушевський про українську державну ідею за гетьманування Івана Виговського // Постметодика. – № 5. – 2008.
24. Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин.
25. Горобець В. Зовнішня політика Української держави другої половини 1650-х років у контексті геополітичного розвитку Центрально-Східної Європи // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Історія. – Част. 1. – Одеса–Київ–Львів, 1999.
26. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII-першої чверті XVIII ст. / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995.
27. Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. – СПб., 1863. – Т. IV.

28. Петровський М. З матеріалів до історії українсько-турецьких взаємин другої половини XVII-го віку // Східний світ. – № 2. – 2000. – С. 206-215.
29. Степанков В. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) / В. Степанков // Середньовічна Україна : зб. наук. пр. – Київ, 1994. – Вип. 1. – С. 88–108.
30. «Око всей великой России». Об истории русской дипломатической службы XVI–XVII веков / Под ред. Е. В. Чистяковой, сост. Н. М. Рогожин. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 240 с. – (Из истории дипломатии).
31. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992.
32. Санин Г. Антиосманские войны в 70 – 90-е годы XVII века и государственность Украины в составе России и Речи Посполитой // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М., 1997.

Задорожний А. В. Международно-правовой статус Гетманщины после смерти Б. Хмельницкого от поли-вассалитетной государственности к потере статуса государственного образования

Аннотация. Для международно-правовой деятельности Гетманщины в 60-х гг XVII–начале XVIII в. характерны частые изменения протекторов. В последней четверти XVII в. вследствие внутренних междоусобиц и усиления соседних государств земли Гетьманщины были окончательно разделены между Россией и Речью Посполитой, что привело к потере Гетьманщиной международно-правового статуса государственного образования.

Ключевые слова: поли-вассалитет, Гетьманщина, международно-правовой статус, протектор

Zadorozhniy O. The Hetmanate's international legal status after the death of Hetman Bohdan Khmelnytsky: from multi-vassal statehood to the loss of the status of the nation-state

Summary. Characteristic of the Hetmanate's international legal activity within 60 XVII – beginning of XVIII century – frequent changes of protectors. In the last quarter of the XVII century due to internal strife and increasing power of the neighbouring states Hetman's lands were finally divided between Russia and the Polish Commonwealth, which led to the loss of the Hetmanate international legal status of public entity.

Key words: multi-vassal, Hetmanate, international legal status, protector.